

Czeglédi Katalin

Turáni népek és nyelvek – a szaka, szkíta népnév, nép és nyelv

A Volga-Urál vidéke földrajzi neveinek nyelvtana és kapcsolatai

A turáni nyelvek

(szkíta, hun és utódai, köztük a magyar és a székely) alapja

„Csak a vér és a nyelv tudja összetartani az embereket s a közös múlt emléke.
Ha ez megszűnik, fölbomlik a világ.” – Wass Albert.

Jelen tanulmány a mintegy száz oldalas könyvnyi anyag¹ rövidített változata. A tartalomból: 1. Bevezetés; 2. Székely népnév; 3. Szaka/Saka népnév; 3.1. Az akadémiai álláspont; 3.2. A Földrajzi nevekben; 3.3. A Bulgár Évkönyvekben; 4. Szkíta/Szkífa népnév; 4.1. Az akadémiai álláspont; 4.2. A Földrajzi nevekben; 4.3. A Bulgár Évkönyvekben; 5. Szogd/Sogd/Szagdak/Sagdak népnév; 5.1. Az akadémiai álláspont; 5.2. A Földrajzi nevekben; 5.3. A Bulgár Évkönyvekben; 6. Szaklan/Saklan népnév; 7. Összegzés.

A földrajzi névi – különös tekintettel a víznevekre és a víznévi eredetű egyéb nevekre – kutatások során tűnt fel számomra az, hogy a **szaka** – saka – népnévnek kapcsolata van nemcsak a Volga-Urál vidéke földrajzi neveivel, hanem a magyarban ismert és használt tulajdonnevekkel és közszókkal. A szaka szó olyan ősi gyökből áll, amely hangtanilag, szerkezetileg és jelentés tanilag összefügg a turáni gyökerű – köztük a magyar és a székely – népek nyelvében meglévő szavakkal.

Elsőként a **székely** népnévvel foglalkoztam, amelynek a **széke**- töve etimológiailag összetartozik a **szaka** népnévvel, valamint a **szkíta**² népnév **szki**-tövével. Mindebből az is következik, hogy a három népnevet illetően egyikről sem írhatunk a másik kettő nélkül. Ebben megerősítettek az újabban megismert források, köztük a Bulgár Évkönyvek (BAHŠI 1680). A legutóbbi írárok

1 Ld. még: CZEGLÉDI Katalin, TURÁNI NÉPEK ÉS NYELVEK XII. A HIT ÉS A TUDÁS KÖNYVE TURÁNI SZKÍTIKA AVAGY TURÁNI BIBLIA, A SZKÍTÁK SZENT KÖNYVE. Hungary, 2024. Kézirat.

2 Felhívjuk a figyelmet Dr. Aradi Éva - történész, indológus - munkáira, aki kítűnő könyveket írt a szakákról és a szkítákról. A könyveiben leírtakat megerősítik a nyelvészeti kutatásaink és a Bulgár Évkönyvek (BAHŠI 1680) adatai is.

közül pedig igen figyelemre méltó egy három szerzős mű, (vö.: ARADI-BAKK-GYÁRFÁS 1918) amelyben források alapján igazolt, hogy a *székely* nép *király szkíta*. – Tekintettel arra, hogy a székely népnév kapcsán bővebben írtunk a nevet alkotó elemekről is, elsőként a székely népnévről szólunk.

A *széke-* gyököt/tövet bemutatva, azaz a székely szó széke- párhuzamainak előfordulását a földrajzi nevekben a Volga-Urál vidékén, pl.: *Hikä* f. TB.166.: bask. *Hikä* or. *Sika* Belok., patak.

A székely név szótövének a párhuzamai a Kárpát-medence földrajzi neveiben, pl.:

Szék ’romániai helység Déstől délre... < A m. N. szék ~ szík ’időszakos víz-állás, esőtlen nyarakon kiszáradó tó’...Felvetődhet szláv származásának lehetőségére is, vö. cseh sek ’vágás’, ...irtvány...le. Siek hn... A rom. Sic a magyarból való. (KISS 1980)

Székkutas ’helység Csongrád megyében’...A Kutas helynévvel olyan helyet jelöltek, amelynek – a vízben szegény vidéken nagy jelentőségű – ásott kútja volt. A megkülönböztető szerepű Szék- előtag < magyar szék ’esőtlen nyarakon kiszáradó tó, időszakos vízállás’. (KISS 1980)

Szekszárd ’Tolna megye székhelye’ < magyar *Szegszár* szn. + -d: képző, < m. R. szegszár ’sötétsárga, barnássárga, szög sárga’ színnévből származik. (KISS 1980)

Szegerdő ’helység Somogy megyében’...értelme kiszögellő erdő...(KISS 1980)

Csiki csn. < Csík ’az Olt felső medencéje, melyet a Keleti-Kárpátok és a Hargita vesznek közre’,

Csík hn. (Bács, Pest, Valkó m.) + -i: melléknévképző.

A szótőnek a szócsaládba tartozó párhuzamai közszókbán, amelyeket jelentéskörök szerint mutatunk be a könyvben, vö.: 1. Hang, zaj; 2. Alak, forma; 2.1. Mélyedés, lyuk, gödör; 2.2. Dudor, kiemelkedés; 2.3. Kerek, tekercs, egész; 2.4. Hegyes, csúcsos; 3. Mozgás, cselekvés, tevékenység; 4. Víz, nedv, forrás³, folyó; 5. Sarj, hajtás, kinövés, teremtmény; 6. Szín.

A fenti csoportok közel sem tartalmazzák a teljes anyagot. Maguknak a csoportoknak a köre bővíthető és a hozzájuk tartozó közszók száma is növelhető ugyanúgy, mint a tulajdonnevéké. Annak igazolására azonban elegendőnek

3 Ezeket a jelentéseket nem tudjuk külön csoportosítani, mert a szavak jelentései gyakran egymásba fonódnak, nem különül el a folyó, a forrás és a víz.

tartjuk, hogy kijelentsük, sokkal több a székely szóval genetikai kapcsolatban lévő szó, mint amennyi a szakirodalomban található. Ezek közül az áll legközelebb a **székely** népnévhez, amely **'sarj, teremtmény'** jelentésű. Ez természetes is, mert a személyek legősibb megnevezései olyan egy alakú személynevek voltak, amelyek rendszerint arra utaltak, hogy az ember 'isten sarja, teremtménye'. A szaporodás során ezek a nevek dinasztianévvé, majd népnévvé lettek.

Az adatokat csoportosíthatjuk volna a hangalakjuk szerint is. A közszók között vannak olyanok, amelyek a székelyhez képest teljesebb formát képviselnek, és vannak olyanok, amelyek már tovább fejlődött változatok. Közös bennük, hogy valamennyi igazodik egy olyan hangváltozási rendszerhez, amelynek része az uráli és az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvekben is működő hangmegfelelések sora, sok esetben indoeurópaiba sorolt nyelvekben is. A szókezdő *sz- a székely* szóban és a közszóí párhuzamaiban fejlemény, eredeti *t*-ből keletkezett: *t- > ʒ- > s-*, *t- > ʒ'- > s'-*, *t- > t'- > č- > š- > s'-*. A székely szóban a szóbelseji magánhangzó (V), *-k* és magánhangzó (V), azaz *-VkV-* kapcsolat is fejlemény egy részről: *-VtkV- > -VnkV- > 1. -VmV- 2. -VkV-, -VtkV- > -VδkV- > -VwkV- > -VVkV- > -VkV-* stb. az *-VkV-* triftongus tovább fejlődésével számos változat születhetett, pl.: *-VkV- > -VgV- > -VγV- > -VwV- > -VvV-*, vagy *-VV- > -V- > -o-*. A székelyben a szó végi *-ly* szintén eredeti *-t* fejleménye: *-t > -δ > -l, -t > -δ' > -l'*. A székely szó végső eredete hangtanilag **CVCCV-CVCCV*, közelebbről **tVtkV-tVtkV* felépítésű hangutánzó lehetett.

A szavakat szerkezeti felépítésük alapján úgy különítettük el, hogy először a teljes, két elemből álló szavakat, majd a szótóvel, végül a képzővel illetőleg annak önálló szói előzményével azonosítható szavakat vettük sorra. Természetes, hogy összetett szó esetén az utótag alakilag egybeeshet képzővel és helyhatározóraggal, mert a gyökerük közös, önálló szó. Tartalmuk, lexikális és grammatikai jelentésük egyaránt összeköti őket.⁴

A székely népnév szótöve (*széke-*) más népnév részeként is előfordul pl. *szkíta* (*szki-* + *-ta*) szótöve, illetőleg más nép neveként is ismeretes, vö. *sza-ka* népnév s a képző (*-l, -ly*) párhuzama is lehet más népnév része, pl.: *polak* (*po* + *-lak*) 'lengyel' képzője stb.

Az e családba tartozó szavakat összegyűjtve, rendszerezve, pl.: milyen jelentésmozzanatot őriznek az eredeti komplex jelentésből, hogyan, milyen szálon kötődnek egymáshoz és a földrajzi nevekhez, felgöngyölíthetjük az egy szócsaládba tartozó szavakat, azoknak a magyar nyelven kívül előforduló rokonait, miközben hangtani, alaktani problémák egész sorát képesek vagyunk megfejteni. Egyúttal a szavak, nevek eddiginél biztosabb etimológiáját írhatjuk

4 A téma részletes bemutatása és igazolása másik dolgozat feladata.

meg, amelyekből nemcsak megnyugtatóbb, de a más tudományágak eredményeihez közelítő, azokat támogató őstörténeti következtetéseket vonhatunk le.

A legelső népnevek létrejöttét a következőképpen lehet értelmezni: Az emberi születéssel és fejlődéssel párhuzamosan született és fejlődött a nyelv. Az ember elkezdte utánózni a víz hangját, alakját, mozgását, megszülettek a hangutánzó, hangfestő szavak. Adott vízhez adott embercsoport tartozott, A hangutánzó szó az emberekre is átszállt. A víz és az emberek elnevezésének közös voltát az is megerősítette, hogy az embereket ugyanúgy sarjnak, kinövesnek fogták fel, mint a vizet, folyót stb. Ily módon az eredeti komplex jelentéstartalmat magában foglaló hangutánzó szó, amely a vízre vonatkozott elsőként, sokirányú jelentésfejlődésen ment keresztül. E jelentésváltozásokat csak lépésről-lépésre lehetséges megállapítani, az asszociatív, azaz a jelentést társító viszonyt a közvetlen megelőző állapotú és az azt követő fejlemény között minden esetben figyelembe véve lehet megrajzolni. Tehát: hangutánzó szó > sarj mint víznév > sarj mint ember, embercsoport neve. A nép és folyó névazonosság oka kétféle lehet: 1. A népnév, amelynek alapja személynév. Az ember, aki ezt a nevet kapta, ugyanúgy teremtődött, született, mint a víz, ezért a víz, a folyó mintájára ő is megkapta ugyanazt, a már ismert nevet. 2. A népnév víznévi eredetű, más népek tájékozódását szolgálja, utal a víz és környékének a birtoklására is. Az idetartozó közszók hatalmas családja arról tanúskodik, hogy a jelentésfejlődés iránya sokféle lehet, az útja pedig hosszú. Helyesen akkor járhatunk el, ha a szócsalád minden tagjának a jelentésfejlődését külön-külön leírjuk.⁵ Az idetartozó hatalmas szócsalád a magyarázata annak is, hogy a kutatóink olyan sokféle szóból próbálták eredeztetni, illetőleg sok szóval hozták összefüggésbe a székely népnevet. Az általuk felsorakoztatott szavak mennyisége a fentiek tanúsága szerint is jóval nagyobb. Mi több, a készlet tovább bővíthető.

A hangutánzó szó eleinte a mély (tVtV, DVDV) és a magas (kVkv, KVKV⁶) hangokat adta vissza, majd a mély és magas hangok váltakozásának utánzása jelölhette a hang változását is mélytől a magas felé (tVtV-kVkv) és a magas felől a mély irányába (kVkv-tVtV). Úgy is fogalmazhatunk, hogy lentről fel, fentről le és fordítva. Számos, az ellentétes hangmagasságot utánzó szó maradt fenn a magyarban is, pl.: vö. magy. *dong, kong, dúd 'dal, ének', duda, kop-kop, kopog* stb. Ez azt is jelenti, hogy a mássalhangzóink kétféle hangra vezethetők vissza, egy t-féle és egy k-féle mássalhangzóra, az összes többi ismert hang ezeknek a fejleménye, a magánhangzó ejtése pedig a mássalhangzó függvénye.

⁵ Nem feladata e munkának, az egyes szavak etimológiájának a megírásakor célszerű elvégezni.

⁶ A D és a K a félzöngés hangot jelöli.

A szavak ezeknek az alapegységeknek az ismétlése, váltakozva egymás mellé illesztése során születtek, mindig a természet logikájának megfelelően. Ezen alapul a mellérendelő összetétellel végzett szóalkotásunk. A szó végén lévő utolsó elemek gyakori ismétlése folytán alakultak ki a képzők, ragok, jelek. Jelentésük megőrizte a szó jelentését. Ezek figyelembevételével kutathatók a toldalékok, elkülöníthetők az önálló szavaktól. Ehhez segít a földrajzi nevek rendszerszerű, sok szempontú feldolgozása, vizsgálata és az adatok körülírása. Mindez szükséges annak a megállapításához is, hogy a *székely* szó *-ly* eleme képző, amelynek önálló szói párhuzamai ma is használatosak. A székely jelentése ‚szíkhöz, szeghez tartozó, azaz szíkkal, szeggel ellátott’. A *szik*, mint a tojás magja, csirája, a *szeg* pedig mint a folyóelágazás kiinduló része ismert. Következésképp ***a székely népnév értelme ,maggal, anyával, őssel ellátott’***.

Végző következtetésünk, hogy az ember és a nyelv születése egyidős. E nyelv születéséről és fejlődéséről tanúskodik a székelyek, azaz a magyarok nyelve, amelynek bölcsője olyan helyen lehetett, ahol a fa nedvét itták, gyermek-, kamasz- és ifjúkorában pedig megmutatkozott szinte egész Euráziában. Használóit nemcsak székelynek, hanem sok más, ismert néven is nevezték, köztük voltak a hunok (ázsiai és európai) és a szkíták is. Bár nyelvi módszerekkel érdemi kronológia megállapításokat nem tehetünk, de viszonyításokat igen.

Összegzés

A székely népnév kapcsán bemutatjuk a szakirodalom kritikáját, amely igen tanulságos mind a nyelvészeti kutatásaink, mind a Bulgár Évkönyvek adatai, anyaga alapján.⁷ Mindezt azért tartjuk fontosnak, mert a magyar székely népnév tartalmazza a jelen dolgozatot érintő széke- tövet is.

A krónikákhoz képest a kutatói vélemények, etimológiák korlátait egyrészt abban látjuk, hogy a kutatás során a földrajzi neveket illetően nem léptek ki a Kárpát medencéből. Másrészt előfordul, hogy ismeretlen, de rendszerint bizonytalan etimológiákra építenek, amelyeket különösen a nem nyelvészek megdönthetetlennek fognak fel és ezekből őstörténeti következtetéseket vonnak le. Éppen ezért mindig csak rész megoldások születhettek, amelyek látszólag egymásnak ellent mondanak. Azért látszólag, mert valamennyi vélemény egy olyan rendszer része, amelyek mindegyike valamilyen szálon kötődik a székely népnévhez, annak jelentéséhez, a szó alakjához stb. A hiba ott kezdődik, hogy olyan szavakat említenek, amelyek a népnév alapjául nem szolgálhattak.

⁷ Ld.: BAHŠI 1680.

Különbséget kell tennünk a szavak, nevek azon csoportja között, amely genetikailag kapcsolatban van a vizsgált népnévünkkel és a között a szó között, amely a népnévnek alapjául szolgálhatott.

Az etimológia megírásához szükséges bizonyos lépéseket figyelembe venni, mint pl. a szó jelentésének fejlődése, más szavakkal való jelentésbeli kapcsolatai stb.

A közsók etimológiájának kritikája

A fentiek fényében szavaink etimológiáját felül kell vizsgálni. Az eddigieket módosítani, kiegészíteni, pontosítani csak úgy lehetséges, ha azt is látjuk, miért helytállóak és miért nem az eddigi megállapítások, szómagyarázatok. Ezt a munkát feltétlenül segítik a földrajzi névi kutatások.

Megoldási javaslat a földrajzi névi kutatások fényében

A *székely* népnév keletkezése nem egyedi, nem különálló, hanem egy névadási rendszer tagja, igen ősi nyelvi kultúra része.

Nem lehet véletlen a *székely* népnév párhuzamainak előfordulása a Volga-Urál vidéke földrajzi neveiben. Az e területet is magába foglaló valamikori szkíta és hun birodalom nyelvének nyomait őrizhetik a földrajzi nevek, amely nyomok közé tartozónak véljük a *székely* népnévvel kapcsolatos neveket. Ennek ellenére a *székely* név már korábban is ismert és használatos lehetett, hiszen a Baltikumtól a Bajkál térségig, sőt azon túl vezetnek a nyomok. A kérdés nyitott, a vizsgálatba további földrajzi területek bevonása lehetséges és szükséges.

A *székely* népnév teljességgel csak a magyar nyelvből magyarázható. Újabb érv amellet, hogy a *székely*, a *magyar* és a *szkíták* nyelve lényegét tekintve ugyanaz. Más nyelvekből való részbeni magyarázat a *magyar*, a *székely*, a *hun* és a *szkíta* nyelvvel való kapcsolatokat jelzi.

A *székely* népnév a magyarokra vonatkozó népnevek rendszerébe beilleszthető mind jelentéstani, mind hangtani és alaktani oldalát tekintve.

A *székely* név hangtani oldalról érinti a csuvas lambdacizmus kérdését, amely magával hozza a csuvasos típusúnak tartott török jövevényszavaink problémáját. Alaktani szempontból számolni kell azzal, hogy ragok, képzők egybeesnek önálló szavakkal, amelyekből fejlődtek, s amelyek nem tűntek el, hanem fennmaradtak a nyelvekben. Ezeket – bár alakilag egybeesnek –, van mód elkülöníteni.

A székely népnév képzett szó: széke- szótó + -ly: képző. Mind a szótó, mind a képző kimutatható a földrajzi nevekben és az ural-altájiba sorolt nyelvekben, köztük a magyarban. Az indoeurópai nyelvcsaládba sorolt nyelvek is megőriztek közszókat, amelyeknek az eredeti vagy kölcsönzött változata felismerhető. A kölcsönzés iránya pedig nem mutathat a magyar felé.

A székelyek egykori lakóterülete a vízmosta folyómellék, a folyóköz, a szeg, amelyet szintén a víz alakított. A földrajzi névi kutatásaink olyan megoldást eredményeztek, amelyek nem mondanak ellent a krónikáknak. **A széke-lyek egyszerre szkíták és hunok, mégis magyarok. Egy ősi nyelvi kultúra részei. A székelyek nyelve magyar, genetikailag rokon Attila hunjainak a nyelvével, az európai hunok nyelve pedig az ázsiai hunokéval. A hunok és a szkíták nyelve közös gyökerű.** Velük azonos nyelvi szubsztrátum sarjai: az uráli nyelvcsalád nyelveinek sok eleme, az altáji nyelvcsaládba sorolt nyelvek szkíta-hun utódnyelvek. Szkíta-hun nyelvi szubsztrátumból táplálkozott az ettől idegen hagyományokkal is rendelkező, a *szaklan* – amely szkíta (BÉ) – eredetű szláv nyelv, és ilyen elemekre épül a szláv nyelvek szókészlete és grammatikai elemeinek nagy része.

Amint a fentiek is igazolják, a szaka népnév és a székely népnév első eleme, azaz a gyöke a széke-, valamint a szkíta népnév szkí- eleme, gyöke közös eredetű. A jelentésük 'szík, mag, sarj'. Ilyen megközelítésből közelebb jutunk a szaka népnév értelmezéséhez.

3. SZAKA / SAKA népnév

Ezúttal egyetlen adatot mutatunk be, vö.:

„**Saka** Kan neve; Nép, akik megőrizték az indoarij nyelvüket, a továbbiakban „sagdak-oknak” (saka-nak) nevezték őket. Ld. bulgar-ok.” (BÉ)

4. SZKÍTA népnév

4.1. Az akadémiai álláspont

„SZKÍTÁK: közép-ázsiai eredetű lovasnép, királyságuk az i. e. 8–7. századtól az i. e. 2. századig, a szarmaták támadásáig állt fenn a Fekete-tenger északi partján. A fekete-tengeri görög városokkal kapcsolatban álló szkíták kultúrájáról gazdag mellékletű kurgánsírok tanúskodnak.” (AK)

„**skíta**-k; (**szkíták**) az Ura törzseinek egyike.” (BÉ)

4.2. A Földrajzi nevekben (Volga-Urál vidéke) (CZEGLÉDI 2021)

Nem szerepel.

4.3. A Bulgár Évkönyvekben (BAHŠI 1680)

„**Pin’áce** (binedže) – t’urk törzs, a bulgar ősök egyike. Róla csak Šams ír. Leverte ura, és később az egyik fele a bular résszel elment Šumer-ba, a másik a Volga-Ural-ban maradt. A törzset „pin’áce”-nak nevezték Pin’áce (Binedže) vezető alp tiszteletére, akinek attól kezdve rendelődtek alá, amikor a víz nélküli Hin-i pusztaságban éltek. A szomszédok – ura-dajki – a pin’áca-kat „*tun*”-nak nevezték. Azután ezt a törzset elkezdték nevezni „*pir’uli*”-nak is, minthogy azután, hogy a t’urk’-ok a saját bij-eiket kinyírták, a pin’áce-k a saját bij-üknek egy kiskorú fiát hagyták életben, aki vezette a „*Pirj’uli*” („*Egy fű*”) nevű törzset is és Ural-Batir-ét.

A bulgar-ok egy részének a Mezopotamia-ba való elmenetele után 12 ezer évvel ezelőtt a pir’uli-k a maradt ura-dajk-okkal együtt megalapították a Volga-Ural-ban a saját hűbéri királyságukat „*Esegel*”-t, ami „*Sós ország*”-ot jelentett. A dolog úgy áll, hogy Ural-Batir megtanította a honfitársait sőt bányászni, és ez híressé tette az ő földjüket, mint a sóban bővelkedőt. A Dajk-ok *Esegel*’-t a saját nyelvükön – „*Esetun*”-nak is hívták, minthogy az „*Esetun*” névvel Ural-Batir-t hívták. Ebbe a királyságba bement az ugor-ok egy része is. 900 évvel Ajdar ideje előtt Turkestan néhány Masgut törzse, akiket szétverték a hon-ok, elvándorolt a Džaik-hoz és támadásokkal elkezdte szorongatni *Esegel*’-t. A pir’uli-k egy része elment akkor a saklan-okhoz, a maradottakat pedig elkezdték nevezni besermen-eknek is. Amikor megjöttek a hon-ok, a pir’ul’i-besermen-ek megválasztották az ő vezetőjüket, Kama-Batir-t a saját főnöküknek. ... Kama-Batir megparancsolta, hogy nevezzék az Idel’-t Bul’ar-nak. Még korábban jöttek Samar-ból a bulgar-ok, minthogy az ő részeit Skit-iában egy törzsbe egyesítették a skita pirt’uli-kkal, *Esegel*’-ben pedig a besermen-ekkel és a hon-okkal. Mindkét részt nevezték bulgar-oknak is. A pir’uli-k egy része Ajbat (Atilli) hadjárata idején az Altın Baš-ra (Ital-ia) annyira legyengült a betegségektől, hogy ott maradt. Azután hozzájuk költözött még néhány bulgar csoport. „*Amennyire számomra ismert, ők megkeresztelkedtek, és a saját kötelességüknek tartják, hogy megkereszteljék a saját honfitársaikat is..., amiért állandóan küldik a saját prófétáikat Keletre*”. Talán azért „hagyta” Gabdulla ibn Mikail’ Baštu ezt a közlést, megjegyezvén: „*Én sok mindent elhagyok abból, amikkel a rum-i informátorok lebecsülték az én bizalomteljes nagyapámat*”? Šams hírét a „pin’áce”–”pir’uli”-król csak Gazi-Baradž őrizte meg.

„*Adományozott*” („*utasított*”) – *hivatalos.*” (BÉ)

„**Saklan** – 1) **Skita** sztyeppe Kelet Európa déli részén; 2) Kelet Európa; 3) az Elő-Kaukázus területe, amely beletartozik a Bulgar államba.” (BÉ)

„Kermek utóda, az idel’-i király Bul’ak (Boloh) – ragadványnevéen Bulgar – megpróbálta Iran-nal való szövetségben elhódítani Vizantij-tól az általa elvett Fekete-tenger melléki földek egy részét.

516-ban az idel’-i sereg – élén As-Terek király idősebbik fiával, amelyet létrehoztak előzőleg az alsó-volgai bulgar-okból, suvar (savir)-okból – meghódította Arman-t (arman-iát) és majdnem az egész Kis Ázsiát. A helyi t’urk-bulgar lakosság minden eszközzel segítette a saját honfitársainak. De még abban az évben Kazahstan-ban megtörtént a T’urk kaganat – amelyet a közép-ázsiai bulgar-ok alakítottak ki – seregének és Bul’ak Džambek másik fia (Tam’ja-Tarhan) bulgar csapatának a találkozása. A közép-ázsiai t’urk-bulgar-okat a tudományban elfogadták t’urk’ut-oknak nevezni, hogy megkülönböztessék őket az idel’-i t’urk-bulgar-októl. A t’urk’ut-ok a saját királyuknak, a „kagan”-nak a nevében követelték az idel’-i királytól a kagan-nal való szövetség megkötését és a neki való adófizetést, „mert ők nem támadtak meg”. Ennek nyomán itt is felkeltek az Idel’-nek alárendelt kazahstan-i kír-giz-ek (rájuk átment Kazahstan első gazdájának a bulgar elnevezése a kípčak-oké, a „**skita**”-ké), akiket a t’urk’ut-ok jóval alacsonyabb adóval csábítottak. Ilyen feltételekben Bul’ak jobbnak látta megkötni a szövetséget a kagan-nal és beleegyezni a t’urk’ut-oknak való adófizetésbe, a saját fő seregét pedig kivezette Kis Ázsiából és Armanból Kazahstan-ba a kír-giz felkelés elfojtására. Az elégedett t’urkut-ok nem zavarták az idel-ieket abban, hogy elfojtsák a kír-giz-kípčak-ok felkelését.” (BÉ)

„**Kípčak-skifa-k** ld. kípčak-**skita-k**.” (BÉ)

„**Saklan Falu**, negyed vagy utca neve Bul’ar-ban, amely a hazar törzs nevét viseli; **Kar** lánya. Az „idžibak” – „Idži(k) törzséből való uralkodó”-nak nevezték. Az ő uralkodásában visszatértek a Semireč’je-ből a bulgar-ok – iš’tak-ok, élükön Askal, de az csak az ő fiának – Bojan (Majan) – az embereinek engedte meg, hogy letelepedjenek Idel’-ben, akihez férjhez ment. Akkor Askal másik fia – Kreš vagy Baluan – tovább ment és letelepedett a Kreš (Krit) szigeten. A makidan-i (balkan-i) bulgar-ok, akik elégedetlenek voltak az atr’ač bulgar-ok hatalmával, alárendelődtek neki. Az öreg Askal halála után Saklan bánkódott az ő cselekedete miatt és felépítette az ő sírja helyén az Er-Aba szentélyt. A „Saklan” szónak a régi bolgar nyelvben van néhány jelentése: „Jevrazija”, „arij (indo-arij)”, „Ukraina”, „Kelet Jevropa”, „sarmat”, „bulgar”; **Skita** sztyeppe

Kelet Európa déli részén; Kelet Európa; az Elő-Kaukázus területe, amely beletartozik a Bulgar államba; Ld. bulgar-ok; „indoarij”; Nép, akiket az Urus vezetőjükről „urus”-oknak neveztek; Egy sor észak-iráni nomád közös neve; **skíta**-k; (**szkíták**) az Ura törzseinek egyike.” (BÉ)

SZKIFA alakváltozat

„**Skifa** Ld. **skíta**.” (BÉ)

„**Skífi** Ld. saklan kípčak-ok.” (BÉ) Szerkezeti felépítése: Skíf (azaz skifa, skita) + -i: az orosz többes szám jele. (CzK.)

„Skíta pirt’uli-k Még korábban jöttek Samar-ból a bulgar-ok, minthogy az ő részeket Skit-iában egy törzsbe egyesítették a **skíta** pirt’uli-kkal, Esegel’-ben pedig a besermen-ekkel és a hon-okkal.” (BÉ)

„Azak teljesen tönkre verte a kimmerij-eket és arra kényszerítette őket, hogy a pánikban meneküljenek Közel Keletre. Az egész terület a Baltika mentén (Pribaltika) és a Fekete-tenger között az Idel’ államhoz tartozott. Azak a győzelmének az emlékére elnevezte magát az Azov-i tenger óbulgar nevével Madži-nak (Mada-nak), a bulgar-ok pedig ezt a tengert az ő nevével Azak-nak (azaz Azov-i)-nak nevezték. A kimmerij-ek földje át volt adva az Idel’-nek alárendelt kípčak-oknak, akiknek a nevét a grek-ok átalakították „**skifa**”-vá.”

„I.e. IV. sz.-ban Idel’ konfliktusba került Grek-iával, de az i. e. III. sz.-ban a kípčak-ok váratlanul átmennek a grek-ek oldalára és megpróbálják kiszorítani az idel’-i seregeket a Fekete-tenger mellékéről. Válaszul Timer utódjának, Targiz királynak a bulgar seregei végzetes csapást mérnek a kípčak-skífa-kra és visszaszerzik az ellenőrzést a Fekete-tenger vidéke felett. A háborúk nyugaton megkövetelték, hogy felvegyenek katona-nomádokat, különösen a harcias massageta-kat.” (BÉ)

„Az Idel’-i bulgar király Burtas Barandžaj (Berendej) azzal a céllal, hogy békét állítson fel Kazahstan bulgar törzsei között, elhatározta i. e. a VII. sz.-ban, hogy áttelepíti a kípčak-okat (nukrat-išt’ak-okat), saka-kat Kara-Saklan-ba (Ukraina-ba). Ugyanakkor azoknak a bulgar-kimer-eknek (kimmer-ek) az egy része, akik Kara-Saklan-ban laktak, megtagadták, hogy osztozzanak a földön az išt’ak-okkal, amiért Burtas szétverte őket és elmenekültek a Kavkaz-on keresztül a Hett-i birtokára a saját rokonainak. Az idel’-i sereg, hogy kövesse őket, átment Közel Keletre és maga alá hajtotta a földeket a Kavkaz-tól Egyip-

tomig. „Azért, mert az ar'jak-ok (az arm'an-ok elődei, akik a mai Oset-ia területén laknak) segítettek a bulgar-oknak meghódítani a Kavkaz-t, Burtas meghatározta nekik, hogy költözzenek Arman (Kavkaz mögötti) részeibe, amiért őket arman-oknak (arm'an-oknak) ... nevezték” (Kul Gali). Burtas említette, hogy az egész Közel Kelet valamikor bulgar hatalma alatt volt. Hamarosan ugyanakkor az alapvető idel'-i sereg ki volt vezetve Idel'-be (ahol kezdődött a soron következő belháború), a Közel Keleten maradt iš'tak-eščkuz-ok maradéka pedig kitette magát orvtámadásnak a volt szövetségeseik – midan-iak (midij-ek) - oldaláról és visszahátráltak. Attól kezdve Kara-Saklan-ba voltak áttelepítve és elkezdtek uralkodni a kípčak-iš'tak törzs bulgar-ai, akik néhány részre oszlottak: nukrat-ok („neur”-ek), iš'tak-ok (jazig-ok) és másokra. A grek-ek átalakították a bulgar „kípčak”-okat „skifa”-kká, hozzátéve a bulgar elnevezéshez „s”-t és átdobván annak a t'urk végét a „čak”-ot.” (BÉ)

„Saklan kípčak-ok vagy **skifi**.” (BÉ) Vö: or. skifa ‚szkíta’. A végső -i az or. többes szám jele. (CzK.)

5. SZOGD / SOGD / SAGDAK népnév

5.3. A Bulgár Évkönyvekben (BAHŠI 1680)

„**Sagdak** Ld. Biš (i. e. 3 ezer év); Nép. Ld. saka-k; Vagy Sultan, a mai Sudak; Alakváltozata Sudak, régi bulgar város a Krim-en. (BÉ.) A sagdak összetartozhat a skita és a sogd szóval. (CzK.)

„Közép Az-ia ,Közép Ázsia, azaz Horezm, **Sogdiana**, Baktr-ia, Ujgur-ia, Horasan.” (BÉ) A végső -ia görög képző. (CzK.)

6. SZAKLAN népnév

A kutatásaink értelmében a saklan, szaklam és a saklab alakváltozatok, ám mindegyiket külön pontban tárgyaljuk.

A Bulgár Évkönyvekben (BAHŠI 1680)

„**Saklan**,– 1) Skita sztyeppe Kelet Európa déli részén; 2) Kelet Európa; 3) az Elő-Kaukázus területe, amely beletartozik a Bulgar államba.” (BÉ)

„**Ak-Saklan**, Keleti-Saklan’. Ld. hazar név; A Buri- čaj és a bulgar határ közötti sztyeppék neve.” (BÉ.) ,Kelet-**Saklan**’. Vö.: Ak ‚kelet, keleti, fehér’. (CzK.)

„**Kara Saklan** „Nyugati-Saklan’ [Ukraina]” (BÉ)

„**Saklan**-ok Keleti arij-ok.” (BÉ.)

„**Skífi** Ld. **saklan** kipčak-ok.” (BÉ.) Szerkezeti felépítése: Skíf (azaz skifa, skíta) + -1: az orosz többes szám jele. (CzK.)

Mahmūd al- Kāšyarī: Dīvān Luyāt at-Turk adatai (Kāšy.)

2.7.⁸ „És ezek a saklan-ok a murdas-okat és az agačir-okat magukhoz csatlatkoztatva szétverték az ellenségeiket – kol-okat és meghódították a legyőzöttek sztyeppéjét... Őket pedig elkezdték nevezni kara⁹-masgut-oknak is, elkülönítve tőlük a rokonokat – ak¹⁰-masgut-okat, akik T^ururkistan-ban maradtak.” (Kāšy.)

SAKLAM

A Bolgár Évkönyvek adatai (BÉ.) (BAHŠI 1680)

„Aslan Kučak Kačkm fia; Kučak fia a saklam bika-tól; Kinz’aslap unokabátyja. A kőre úgy, mint a fába feliratokat, díszítéseket, növényeket, kígyókat és embereket vésett, balbal-okat készített és azok mintha élők lettek volna; Asil fia; Orosz vojevoda.” (BÉ.)

SZAKLAB

A Bolgár Évkönyvek adatai (BAHŠI 1680)

„A bulgar-ok elt’urkosodott saka-knak (saklan, **saklab**) tartják magukat.” (BÉ)

Tanulságok

A szaklan, szaklam, szaklab – saklan, saklam, saklab – népnévi változatok szerkezetük szerint mellérendelő összetett szavak: sak + lan, sak + lam, sak + lab. Hangtanilag az előtag kezdő mássalhangzó s- (sz-) eredeti t- fejleménye: t- > □- > s-. Az utótag kezdő mássalhangzója szintén eredeti t- fejleménye: t- > δ- > l-. Az utótag -n, -m, -b végső mássalhangzóit szintén eredeti -t fejleményei: -t >

⁸ E számok a Mahmūd al- Kāšyarī: Dīvān Luyāt at-Turk szótárában a szócikkek sorszámát jelölik.

⁹ Ld.: ’Nyugati’.

¹⁰ Ld.: ’Keleti’.

-δn > -n, -t > -δ > -w > -m, -t > -δ > -w > -b. Ami a jelentésüket illeti: Az előtag a 'mag, forrás, ősz', s az utótag rokon jelentésű az előtaggal, mert „ős, fő, fej, hegy, csúcs stb.” jelentésű szavakkal függnek össze. Ez azért természetes, mert az igen régi, ősi népnevek személynévi eredetű dinasztianévből keletkeztek. Ezek a személynevek pedig legtöbbször királyoknak, fejedelmeknek, uralkodóknak a nevei voltak, akiknek a dinasztíájuk vált néppé. Meg kell jegyeznünk, hogy a nevek mint személynevek olykor ismétlődnek, azaz más személynek a nevéként is szolgálhat az adott név.

7. Összegzés

A **szaka/saka** alakváltozata és használata: A *szaka* előfordul a *kan* azaz a király nevéként; vannak **északi szakák** mint törzsek és nép; a **déli szakák** (masagéták, masgutok); a **központi szakák** (szarmaták, čirmš-ek); a *saka* = *sagdak*; továbbá *saka* (*saklan*, *saklab*); a *saka* egy részének *kušán* a neve; valamint a *saka* egy részének ragadványneve *kipcsak*.

A **szkíta** népnévről és népről is bővebb információt kaptunk az akadémiai állasponthoz¹¹ képest. Megtudtuk, hogy a *szkíta* alakváltozata a *szkífa*, a kutatásaink értelmében pedig a *székely* népnév is közös gyökerű a *szkíta* névvel.

Jelen tanulmányban a *szaka* és a *szkíta* népnévről kívántunk szólni. Az eddigi kutatásaink során azonban kiderült, hogy érdemben mind a *szakákról*, mind a *szkítákról* a *székely* népnév ismeretében szólhatunk. Elő kellett tehát vennünk a *székely* népnévről már korábban írt anyagunkat. Ennek a magyarázata a következő:

A *szaka* a *székely* népnév *széke-* előtagjával és a vele összetartozó, a fent bemutatott elemekkel, önálló szavakkal és toldalékokkal együtt alkotják azt a szócsaládot, amelynek a tagjaihoz a *szkíta* népnév *szkí-* eleme is tartozik. A *szkíta* népnév *-ta* második eleme eredetileg önálló szó volt, idővel toldalékká minősült át.

Tovább menve a *szogd/szagdak* népnév a *szkítának* egy alakváltozata. Ez azt is jelenti, hogy a *szog-/szag-* első elem a *szkíta* *szkí-* a *székely* *széke-* elemével, valamint a *szaka* népnévvel tartozik össze etimológiailag. A *-d*, *-dak* második elem pedig a *szkíta* névnek a *-ta*, valamint a *székely* névnek a *-ly* második elemével rokon. Az eredeti kezdő mássalhangzó *t-* volt, ez megőrződött a *szkíta* névben, *-d*-vé zöngésedett a *szogd*-ban és a *szagdak* teljesebb változatban (*-dak*), valamint *-ly*-vé fejlődött a *székelyben* a következő változás során: *t-* >

¹¹ Ld. a könyvben részletesen bemutatva.

δ' -> -l', -ly. Mindennek nem mondanak ellent a BÉ (BAHŠI 1680) adatai, sőt a kettő összhangban van.

A *szaklan*, *szaklam*, *szaklab* – *saklan*, *saklam*, *saklab* – népnévi változatok szerkezetük szerint mellérendelő összetett szavak: *sak* + *lan*, *sak* + *lam*, *sak* + *lab*. Az előtag *szak*-/*sak*, *a szaka*/*saka* névnek az alakváltozata. A BÉ megerősíti a nyelvészeti kutatások eredményeit. Megmondják, hogy a *szaklanok* szkíták.

Tovább menve, ***a földrajzi névi és a vele együtt járó nyelvészeti kutatásokat megerősítik a Bulgar Évkönyvek adatai (BÉ), amelyek értelmében a székelyek mellett a szakák, szkíták, szogdok, szaklanok turáni gyökerű népek és nyelvek.***

Rövidítések

bask.	baskir	le.	lengyel
BÉ.	Bulgar/Bolgar Évkönyvek ld.: BAHŠI 1680.	m.	ld.: magy.
Belok.	Belokatajskij rajon	magy.	magyar
CzK.	Czeplédi Katalin	or.	oroszl
f.	folyó	rom.	román
hn.	helynév	sz.	század
i.e.	időszámítás előtt	szn.	személynév

Források

- BAHŠI 1680. – BAHŠI Iman *Dzagal tarixi. Bulgar évkönyvek gyűjteménye* 1680. A „Dzagal tarihi” „Dzagal története” szöveg ismertetése orosz nyelven. Készítették I.M.- K. Nigmatullin és Petropavlovsk város lakói 1939-ben. „Bulgaria” közlöny szerkesztése. Orenburg 1993. Oroszl nyelvről magyarra fordította: Czeplédi Katalin, Hungary, 2018. VIII/II. Kézirat. Ld. még: CZEGLÉDI 2022 (szerkesztő és fordító). Dzagal tarihi és a magyarság ősi forrásai. Szkitia Kiadó. 2022. Budapest. Szerkesztette, az Évkönyveket fordította és jegyzetekkel látta el Czeplédi Katalin.
- CZEGLÉDI 2021 – Czeplédi Katalin, *Földrajzi Nevek Etimológiai Szótára* – Volga-Urál vidéke I-VI. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest, 2021.
- CZEGLÉDI 2022 – Czeplédi Katalin (fordította, szerkesztette, jegyzetekkel ellátta) *Dzagal tarihi és a magyarság ősi forrásai*. Szkitia Kiadó Budapest, 2022.
- DLT. Ld.: Kášy.
- Kášy. Maxmüd al-Kášyari 2008. Oroszl nyelvről fordította Czeplédi Katalin, Kézirat. A könyv eredeti címe *Diván Lugāt at-Turk*, oroszra fordította, az előszót és a megjegyzéseket írta Z. – M. Auezova. A szöveget összeállította R. Ermersz. – Almati: Dajk-Press, 2005. – 1288 oldal + 2 oldal.
- KÁZMÉR 1993 – KÁZMÉR Miklós, *Régi magyar családnevek szótára*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest 1993.
- KISS 1980 – KISS Lajos, *Földrajzi nevek etimológiai szótára*, Akadémiai Kiadó, Budapest 1980.
- MK. – Ld. Kášy.
- TB. – *Szlovar toponimov Baskirskoj ASzSZR*. Baskirskoj Knyizsnoje Izdatyelsztvo, Baskort ASZSZR-nin toponimdar hüdle. Ufa. 1980.

Irodalom

- CZEGLÉDI 2023 – Czeplédi Katalin, Magyar-türk magyar-hun nyelvi kapcsolatok *Mahmüd al- Kášyari: Diván Lugāt at-Turk* A hun nyelv szótára, nyelvtana és nyelvjárásai alapján (Czeplédi I-II. kötet). Hungary, Pilisvörösvár, 2013-2021. Kézirat.